

КОМПЕТЕНТНОСТ НА БЪДЕЩИТЕ УЧИТЕЛИ ЗА РАЗВИТИЕ ВНИМАНИЕТО НА МАЛКИТЕ УЧЕНИЦИТЕ СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ

Пелагия Терзийска

Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград

Резюме. Изключително значимо място при формиране на познавателната и емоционално-волевата сфера на децата със специални образователни потребности (СОП) има състоянието на тяхното внимание. То влияе върху цялата им дейност и ефективността на обучението. В този контекст статията насочва към необходимостта от подобряване както на теоретичното, така и на практикоориентираното обучение на студентите. Те трябва да са достатъчно компетентни, за да могат да създават адекватна организация на учебния процес, която да подпомага развитието на вниманието и на различните му свойства. Важно е бъдещият учител не само да познава особеностите на вниманието на малките ученици със СОП, но и да използва ефективни методи за неговата диагностика, за повишаване на степента и подобряване на свойствата му, както и техники за неговото активизиране, поддържане, управление и развитие.

Keywords: pupils with special educational needs; attention; properties of attention; teachers; competence

В Стратегическата рамка за европейско сътрудничество в образованието и обучението („Образование и обучение 2020“) се подчертава, че е необходимо осигуряване на качествено педагогическо образование, продължаващо професионално развитие на учителите, както и повишаване привлекателността на учителската професия.

Новата образователна парадигма към професионалната подготовка на бъдещия учител се основава на компетентностния подход. Насочена е към подобряване както на теоретичното, така и на практикоориентираното обучение на студента. Според О. Л. Жук (2009: 296) педагогическата подготовка на студентите е „ефективно средство за личностно и професионално развитие на бъдещите професионалисти“ чрез придобиването на психолого-педагогически компетентности.

Компетентността на учителя се изразява в системна проява на знания, умения, способности и лични качества, даващи възможност за успешно решаване на функционални задачи, представляващи същността на професионалната му дейност. Изискванията към компетентността на учителя се определят от функционалните задачи, които той реализира в дейността си.

Бъдещите учители трябва да са достатъчно компетентни, за да могат да създават адекватна организация на учебния процес, подпомагаща формирането чрез различни учебни дейности на редица взаимосвързани компетентности у учениците, включително учебно-познавателни, и преди всичко развитие на произволното внимание и различните му свойства.

При формиране на познавателната и емоционално-волевата сфера на психиката на детето изключително значимо място заема вниманието. То играе съществена роля в регулирането на интелектуалната дейност и гарантира ефективността на обучението на децата. Познавателните процеси в реалните дейности не функционират изолирано един от друг, а са тясно свързани и представляват сложна система. Мисловните процеси се основават на възприятията и паметта, сложните форми на паметта не са възможни без участие на мисленето, изпълнението на всяко познавателно действие се придружава от внимание, съответно вниманието се включва във всички психически процеси и е важна характеристика на познавателната сфера.

Състоянието на вниманието влияе върху цялата дейност на детето. Децата със специални образователни потребности (СОП) по-често проявяват разсеяност, ниска устойчивост, малък обем, трудна превключваемост, неспособност за разпределение и за съсредоточаване, недостатъчно развитие на своето внимание. Това води до тяхната дезадаптация, влияе на изпълнението на учебната и трудовата им дейност. Тъй като при посочените деца всички процеси на вниманието са нарушени и влияят негативно върху развитието на познавателната им дейност, като цяло, този проблем е един от най-актуалните в специалната психология и специалната педагогика.

Важно място в характеристиките на децата има оценката на способността им да концентрират вниманието си, да спазват отправените към тях инструкции, както и да поддържат висока степен на активност при извършване на регламентирани задачи. Идентифицирането на тези способности и развиването им възможно най-добре може и трябва да се реализира не само в специални корекционно-развиващи занятия, но и в урочната работа.

Често организацията, поддържането на вниманието на учениците със СОП и управлението им в хода на урока, а също така въпросите за стимулирането, подпомагането и задържането на адекватното им поведение в учебния час, тясно свързани с вниманието, са най-проблемните за бъдещите учители по време на педагогическата практика и първите, които възникват в началото на самостоятелната работа в училище на завършилите студенти. Например,

за да се организира вниманието на учениците, често се използва само такъв похват за насочване като: „Бъдете внимателни!“, „Внимавайте и не се разсейвайте!“. Той обаче невинаги действа, тъй като е свързан с произволното внимание, което при малките ученици със СОП е слабо развито. Това изисква волеви усилия, което бързо ги уморява. Ефектът е кратковременен.

Вниманието на учениците е важно условие за ефективна реализация на замисъла на урока, на планираните в него дейности. Необходимо е, за да се постигне успех в урочната работа, бъдещият учител да познава закономерностите за активизиране на вниманието на учениците. В този контекст трябва да се подчертае, че вниманието се активизира, ако интелектуалната дейност на децата е придружена от моторна дейност, ако обектите, с които оперират, се възприемат визуално.

Психолозите обръщат внимание на психологическата необходимост да бъде организирано не само произволното внимание на учениците, но също така и непроизволното, което е също толкова важно за малките ученици със СОП.

Обикновено в урока се използва произволно и непроизволно внимание. Поради характеристиките си произволното внимание не може да бъде ефективно за дълго време. Затова успешната работа в учебния час изисква начините за активизиране му непременно да се съчетават умело с похвати за задържане на непроизволното внимание:

- емоционалност на разказа;
- яркост на нагледните материали;
- приваждане на примери, свързани с непосредствения опит на учениците;
- смяна на различни дейности;
- промяна на темпа на работа (за предотвратяване на монотонността) и т.н.

Важно условие за мобилизиране вниманието на учениците в урока е *темпът на работа* – факт, който по никакъв начин не трябва да бъде пренебрегван от учителя. Умората е основният враг на вниманието. Ето защо е необходимо във всеки урок да се разнообразяват съдържанието на учебния материал и методите на работа. За да се постигне желаният резултат, е необходимо разнообразието да е балансирано, да не бъде прекомерно. Твърде честите промени във вида на работа в учебния час не приучват учениците към устойчивост на вниманието и могат да причинят трудности с превключването.

Коректното планиране и прецизиране на отделните части от урока дават възможност за предотвратяване на нежелателни прояви, възпрепятстващи развитието на свойствата на вниманието. *Особено важно е началото на урока*. От това доколко правилно и следователно успешно стартира урокът, често се определя и зависи неговият ход по-нататък. Учителят трябва да има предвид, че превключването е трудно нещо и е необходимо търпеливо да се изгражда това умение у учениците. Урокът ще се проведе много по-добре, ако от самото начало се привлече детското внимание. В тази връзка, най-напред

учителите съобщават целта на урока, след това нещо, което да е интересно, като не бива само да разказват и показват, но и да поставят увлекателна задача, която учениците трябва да решат.

За организацията на процеса на възприемане на учебния материал е от особена важност учителят да създава готовност у учениците за възприемането му с помощта на въпрос, на който трябва да отговорят след прочитането на текст, гледането на видеофилм, на презентации, реализиране на достъпни за тях опити.

За да се *запази, поддържа произволното внимание* на учениците по време на урока, се налага необходимостта от съобразяване с няколко условия:

- приемане на целите и задачите на учебна дейност;
- осъзнаване от учениците на отговорността и задължението им за извършване на конкретна дейност;
- разбиране на обикновените условия на труд;
- мотивиране на косвени интереси в създаването на благоприятни условия за дейност.

При подготовката на учителя за урока, както и в хода на провеждането му, е важно да се отчита и имат предвид степента на развитие на познавателната сфера и опитът, който имат децата. Преди всичко трябва да се разбере какъв вид внимание преобладава при тях, какво е нивото на неговото развитие, какви свойства на вниманието са най-добре развити и се проявяват в урока, какви са причините за отвлечането, нестабилността на детското внимание, какви са индивидуалните му особености.

Отговорите на тези въпроси зависят до голяма степен от теоретичната подготовка и формирането на съответни компетенции у подготвящия се за учител. Зависят от развитото у него самия високо ниво на произволно внимание, на различните свойства на вниманието в тяхната цялост, както и наблюдателността, като професионално значимо качество на личността.

Теоретичната подготовка предполага разбиране от бъдещия учител на същността на вниманието, неговите функции, видове, особености на проявление, свойства, възрастови и индивидуални особености, диагностика, условия и методи за развитие.

Вниманието е важно и необходимо условие за оптимално функциониране на познавателната дейност, за изпълнението на каквато и да е човешка дейност. То управлява всички други психични процеси, стои в основата на насочеността, съсредоточеността на съзнанието върху обектите и явленията, предполага повишаване на нивото на сетивната, интелектуалната и двигателната активност.

Важно е бъдещият учител да се научи и да умее да различава по време на урока състоянията на внимание и невнимание на учениците, в които се проявява съотношението между вниманието и неговото външно изразяване, характеризиращо отношението на децата към конкретната дейност и към процеса на работата им. При това вниманието и невниманието на децата може да бъде

както действително, реално, така и привидно, т.е. различават се действително и привидно внимание; действително и привидно невнимание.

За да може да повиши степента на вниманието и различните му свойства (обем, съсредоточеност, устойчивост, разпределение, концентрация), така необходими за бучението в училище, *бъдещият учител трябва не само да познава особеностите на вниманието на малките ученици със СОП, но също така да умее да използва ефективни методи за неговата диагностика, похвати и техники за активизиране на запазването, управлението и развитието на вниманието в учебния процес.*

Значимата роля на вниманието, като изключително важен фактор, допринасящ за успеха на учебно-възпитателния процес, подчертава още Д.К. Ушински. Според него вниманието е единствената врата, през която външните въздействия преминават в нашето съзнание. От това какво е вниманието на човека, зависи много успехът му в учението и в работата. Ушински счита, че всеки учител трябва да бъде в състояние да привлече вниманието на учениците към желанния предмет, използвайки различни начини и средства, като: засилване на впечатленията; занимателно преподаване; директно изискване на внимание; мерки срещу разсеяност, срещу отвличане на вниманието – елиминиране действието на каквито и да било дразнители.

Изследвания, посветени на изучаване на процесите на вниманието на малките ученици със СОП (с интелектуална недостатъчност, сензорни нарушения, нарушения на опорно-двигателния апарат), показват, че всички негови свойства при тези ученици са нарушени, като в същото време са разкрити възможности както за тяхната корекция, така и за развитие на вниманието, като цяло. От съществена значимост в този процес е предизвикването на положителни емоции, създаването на условия за усещането на радост и постигането на успех.

Сред похватите, които могат да се използват за *привличане и задържане на вниманието*, особено полезни за малките ученици със СОП са такива като: интонационно модулиране на устната реч – гласова и емоционална модулация, модулация на темпа на речта; прекъсване на речта; използване на антиципация (предугаждане, предвиждане, предполагагане); „празнини“ в паметта; жестикулация; насочващи (подсказващи) въпроси; въпроси-предложение; асоциативна рисунка, визуално резюме, активно сътрудничество и др.

Свое място и значение имат и похватите, позволяващи да се управляват процесите на вниманието на учениците със СОП в образователната дейност: факторът новост (парадоксален случай, проблемна ситуация, противоречиво твърдение, необичаен обект в ползрението); смяна на слухова информация с визуална (и обратно); промяна за кратко на темпа на работа; използване на система от звукови и визуални сигнали; непълно представяне на съдържанието; разнообразие от материали и видове дейности; систематизиране на материала (различни видове схеми; алгоритми на работа; представяне на обектите

в динамика чрез възможностите на ИКТ; програмирано обучение (създават се условия за концентрирана работа на учениците при възможността всеки сам да проверява резултатността от работата си), емоционална наситеност на материала; създаване на визуални образи; физкултурна минутка; предоставяне на възможност за лична интерпретация на определено съдържание от ученика.

Постепенно чрез умело подбрани, адекватни на особеностите на малките ученици със СОП методи, похвати, средства се развиват всички свойства на вниманието: повишава се устойчивостта му, увеличава се обемът му, подобрява се способността за разпределение и превключване. В процеса на образователната дейност се постига развитие на произволното внимание, взаимосвързано с развитие на различни учебни действия, формира се организацията на вниманието, позволяваща осигуряването на оптимални условия за постигане целите на учебната дейност на учениците.

Общите изисквания към съвременните уроци включват и психологически изисквания (отчитане на възрастовите и индивидуалните психологически характеристики на малките ученици със СОП). Равнището на усвояване на знания от тях в много отношения зависи от проявата на внимание към съдържанието на учебните задачи, заданията на учителя, работата на другите ученици по време на урока, особено в съвместните им дейности.

В хода на урочната дейност при изпълнението на различни задачи учителят използва различните форми на обучение – фронтална, групова и индивидуална. Прилагането на колективния начин на обучение, предполагащ работа по двойки с промени в състава и последователно изпълняване функциите на „учител“ и „ученик“, при взаимодействието с учителя и повишаване на субектната позиция на ученика повече от всякога нараства ролята на вниманието и на самия учител и на ученика със СОП.

За бъдещите учители е важно да се подготвят за организацията и развитието на вниманието на малките ученици със СОП не само в традиционния тип урок, като използват при неговата реализация адекватни за тази цел методи, похвати, техники на работа, съответстващи на особеностите в развитието и обучението на тези деца. Заедно с това е много полезно да могат да планират, организират и провеждат различни типове уроци, които значително биха подпомогнали процеса на развитие на детското внимание. Показателни в това отношение са такива видове уроци като: урок игра, урок пътешествие, урок презентация, урок разходка, урок работилница, урок изследвания и откривателство, урок викторина и т.н. В този ред на мисли, бъдещите учители трябва да бъдат в състояние да адаптират основните професионални компетенции към избраната система от учебни занятия.

Важен момент, който не бива да се пренебрегва, е изискването за постоянно провеждане на *предварителен анализ на урока от студента* (в процеса на неговата подготовка) и *ретроспективен анализ* – след провеждането му.

За тази цел е от съществено значение да се постави акцент върху въпроси, насочени към:

- организиране на познавателната дейност на учениците по време на урока;
- създаване и поддържане на подходяща мотивация и познавателна активност;
- вниманието на учениците и необходимостта от адекватен подбор и прилагане на различни видове методи и средства за неговото активизиране и развитие на свойствата му.

В този контекст точно и умело поставената цел на урока, ясно представените и достъпни за изпълнение задачи, съпътствани с конкретен план за реализирането им от учениците, създават онова целенасочено отношение, което е необходимо за задържане на вниманието и за неговото развитие.

Специално проявяваният интерес към въпросите и отговорите на малките ученици със СОП, както и непрекъснатото изискване за тяхната точност и обоснованост, е важна предпоставка за организацията на детското внимание.

Особено полезно е студентите да се научат да правят възможно най-точна преценка за продължителността на дейностите, необходими за уплътняване на времето в учебния час. Ефективно уплътненото време на учителя и на учениците определено влияе върху развитие на вниманието. Моментите на бездействие по време на урока са предпоставка за създаване на неблагоприятни условия, провокиращи разсейване, отслабване на вниманието.

Добрата методическа подготовка за провеждане на учебната работа в даден урок предполага умело подбиране на учебния материал, използването на ефективни методи на обучение, на разнообразие от дейности (адекватни на особеностите на учениците със СОП), които осигуряват правилното използване на времето и респективно подобряват условията за активизиране и поддържане на вниманието. В тази връзка, от особено значение е умението за точна преценка на количеството предлагани на тези ученици дейности. Липсата на такава би довела до прекомерно голямо разнообразие от различни видове дейности, използвани в урока, които провокират по-бързо настъпване на умора у детето със СОП. В резултат на това се стига до неосъзнато изместване на вниманието от осъществяваната дейност към нещо друго, попаднало в зрителното му поле, т.е. стига се до отвлечане на вниманието от изпълняваната задача.

Важно е и адекватното подготвяне и използване на допълнителни дидактични материали, които да обезпечат индивидуализирането на учебния процес и да оптимизират работата с учениците, така че да се подпомогне максимално процесът на активизиране на вниманието и развитие на свойствата му. От съществено значение е да не се пренебрегва фактът, че устойчивостта и концентрацията на вниманието зависят от това до каква степен една или друга информация е значима за детето (имат се предвид интересите и потребностите, произтичащи от индивидуалния житейски опит и други фактори).

Необходимо е създаването на връзки между материала, който няма значение за детето, и информацията, която е особено значима и интересна за него. Съществува циклична връзка – това, което вече е познато, значимо и смислено, скоро попада в центъра на вниманието, а обемът на познатото предизвиква и определя вниманието към новото.

Усвояването на новото знание на основата на вече познатото и чрез навременното и адекватно прилагане на достатъчно ефективни начини, които подобряват способността да се вижда, чува, научава, запаметява, провокират по-нататъшно развитие на произволното внимание, предполагащо развитието на познавателната активност, като цяло.

Създаването на умения у бъдещите учители да подбират и използват подходящи средства за организиране и подпомагане на учебната дейност на малките ученици със СОП, да прилагат различни методи на обучение – обяснително-илюстративни, частичнотърсещи, изследователски, интерактивни, игрови, алтернативни (арттерапевтични, зоотерапевтични), както и адекватни похвати и техники за активизиране, поддържане и развитие на вниманието на учениците, е от изключителна важност за педагогически и психологически грамотното организиране на учебния процес, за успеха на цялостната работа, подпомагаща развитието на произволното внимание и различните му свойства.

Важна роля за възпитанието на вниманието има доброто взаимодействие между родител и учител. Изграждането на умение у студента за мотивиране на родителите към целенасочена работа въкъщи е от съществено значение. За целта е важно създаване на доверие между двете страни, на уважение, зачитане на ценностите и желание за сътрудничество.

Бъдещият учител трябва да може не само да стимулира родителите да работят с децата си, но и да им предложи да използват достатъчно достъпни, интересни и мотивиращи децата със СОП дейности, насочени към подобряване свойствата на вниманието им. Така не само се работи за развитие на вниманието, но се осигурява по-пълното включване на тези ученици в живота на класа като пълноправни членове, които спомагат за по-доброто функциониране на детската общност.

REFERENCES/LITERATURA

- Juk, O.L. (2009). *Pedagogicheskaya podgotovka studentov: kompetentnostni podhod*. Minsk: National Institute for Higher Education [Жук, О.Л. (2009). *Педагогическая подготовка студентов: компетентностный подход*. Минск: РИВШ].
- Lubovskiy, V.I. (2003). *Spetsialnaya psihologiya*. Moskva: Akademia [Лубовский, В.И. (2003). *Специальная психология*. Москва: Академия].

- Rubinshteyn, S.Ya. (1978). *Psihologia umstvenno otstalogo shkolynika* – 2-е изд. Moskva: Prosveshchenie [Рубинштейн, С.Я. (1978). *Психология умственно отсталого школьника* – 2-е изд. Москва: Просвещение].
- Terziyska, P. (2012). *Detsata sas spetsialni obrazovatelni potrebnosti v obshtata obrazovatelna sreda*. Blagoevgrad: University Press [Терзийска, П. (2012). *Деца с специални образователни потребности в общата образователна среда*. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“].
- Terziyska, P. (2008). *Rabota s detsa sas spetsialni obrazovatelni potrebnosti*. Sofia: Evroprtniori 2007 [Терзийска, П. (2008). *Работа с деца със специални образователни потребности*. София: Европартньори 2007].
- Improving the Quality of Teacher Education (2007). Communication from the commission to the Council and the European parliament. Brussels, 3.8.2007 – http://ec.europa.eu/education/com392_en.pdf 10.09. 2009.

COMPETENCE OF THE FUTURE TEACHERS FOR DEVELOPMENT THE ATTENTION OF SMALL STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract. The condition of the attention of children with special educational needs (SEN) has an extremely significant place in the formation of their cognitive and emotional-volitional sphere. The attention influences all their activity and the efficiency of the teaching process. In this context, the article directs to the necessity of the improvement of both theoretical and practically-oriented education of the students. They must be competent enough to be able to create an adequate organization of the learning process that could support the development of the attention and its different features. It is important for the future teacher not only to know the peculiarities of the attention of small students with SEN but also to use effective methods for attention's diagnostics, for increasing the degree and improvement of its features as well as techniques for its activation, support, management and development.

✉ **Dr. Pelagia Terziyska, Assoc. Prof.**

Faculty of Pedagogy
South-West University „Neofit Rilski“
66, Ivan Mihailov Str.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: pterziyska@abv.bg